

Oğuzhan Bilgin (Ed.), *Kültürel İktidar*, Diplomasi Vakfı Yayınları, 2022, 394 s.

Değerlendiren: Meryem Sarıköse

Recaizade Mahmut Ekrem'in Bihruz Bey'i günümüze gelinceye değin hayatta kalmayı nasıl başarmıştır? Elbette modernleşme kavramının bizatihi kendi heybesine yüklenen anlamlarla başardığı söylenebilir. Öyle ki sosyoloji literatürünün 1940'larda modernleşmeye yaptığı vurgu değişimken 1950'lerdeki vurgusu kalkınma olmuştur. Ancak her halükârda modernleşmenin merkez mekanı Batı olarak sabitlenmiştir. Böylece modernleşmenin Batı'ya özgü bir performans biçimi ve dahası bu özgünlüğün Batı dışı toplumlarda da gerçekleşmesinin arzu edildiği, bir çeşit ideal durum olduğu varsayılmıştır. Bu durum Bihruz Bey'in modernleşme tavrıyla paralellik göstermiş, en nihayetinde Türkiye'nin modernleşme serüveni yeni Bihruz Bey'ler üretmiştir. Oğuzhan Bilgin tarafından derlenen ve 2022 yılında Diplomasi Vakfı Yayınları tarafından yayımlanan *Kültürel İktidar* başlıklı kitap tam da bu noktaya parmak basmaktadır. Modernleşme serüvenimiz göz önünde tutularak bir kültürel hegemonyanın varlığı ön kabulünden yola çıkılmış, bu kültürel hegemonyanın neden ve sonuçları sorguya açılmıştır. Bahsi geçen soruşturmanın yeni sorulara kapı aralamasını ümit eden Bilgin, bu nedenle ilk bölüme bir dizi soru eklemiştir. Nedenlerle başlayan bu sorular adeta Türkiye'nin Batı'yı merkez alan modernleşmeci tavrına hesap sorar niteliktedir. Metnin devamında ise tek bir cümlesiyle okuyucuyu, onlarca sorunun cevabıyla karşı karşıya bırakmaktadır: "Doğulu olunca yerel, Batılı

@ Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, meryemsarikosee@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-6428-184X>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI:10.12658/D0349
insan & toplum, 2023
insanvetoplum.org

olunca her şey evrenseldir” (s. 21). Nitekim metin boyunca, bambaşka konular işlenirken dahi cümlenin temellendirildiğine şahit oluruz.

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinden itibaren konumunu pekiştirerek var eden kültürel hegemonyayı görünür, anlaşılır kılmayı hedefleyen kitaba, Bilgin de dahil olmak üzere on beş yazar ve akademisyen katkıda bulunmuştur. Bu noktada bilhassa kültürel iktidar kadar kritik bir meselenin tartışmaya açıldığı bu kitap için erkek egemen yazar kitlesi eleştirilebilir. Gerek Bilgin’in ilk metinde toplumsal cinsiyet meselesine değinmesi gerek kavramın halihazırda bir hegemonyaya karşı çıkması, kitapta yalnızca bir kadın yazara yer verilmesi açısından dikkat çekicidir.

Kitabın ilk iki bölümü kültürel iktidar kavramının kuramsal, tarihsel çerçevesini çizmeye ayrılmıştır. Ardından gelen dört bölümde farklı ideolojilerin kültürel iktidar kurma mekanizmaları incelenmiştir. Ancak kitabı özgün kılan esas unsur ideolojilerin yanı sıra gündelik yaşamda, müzikte, edebiyatta, eğitimde, mekanda, toplumsal cinsiyette ve bilgi üretmede kültürel hegemonyanın varlığını açığa çıkartmasıdır. Nitekim kitabın her bölümünde bahsi geçen unsurlar tek tek ve detaylı bir biçimde irdelenmiştir.

Kavramın teorik çerçevesini çizen yazarlardan Efe Savaş, postkolonyal teori açısından Batı toplumlarının gelişim seyriinin Doğu’dan farklılığına işaret etmiş, Doğu’nun Batı’daki gibi sınıfa yaslanan kapitalizme geçiş sürecinin Doğu’da benzer dinamiklerle yürümediğini ve dahası yürümeyeceğini belirtmiştir (s. 59). Bu gerçekliğe karşın kurulan kültürel hegemonya aracılığıyla Batı tahakkümü devreye girmiş, Batı gibi ilerlemek elzem sayılmıştır. Türkiye’de kurulan kültürel hegemonyanın izini süren Yılmaz Çolak ise metninde Erken Cumhuriyet’i esas milat kabul etmiş, Kemalist rejimin dönemin elitleri ve kurumları aracılığıyla bir kültürel iktidarı inşa ettiklerini vurgulamıştır. Dönem içerisinde aynı zamanda yeni bir devlet ve ulus kurma süreci göz önünde bulundurulduğunda geçmiş kültürel alanın dışlandığını ifade eden Ömer Baykal; Kemalist siyasetin bir yandan da bireyciliği, çoğulcu kimlikleri, demokratik örgütlenmeyi de dışladığı sonucuna ulaşır. Çünkü Kemalist rejimin en belirgin hedeflerinden biri tek tip ve kendi ideolojisine göre kültürleşmiş insan yetiştirmektir. Bu kültürlü insan modeli daha önce bahsedildiği üzere bütünüyle Batılı gibidir. Bu hedef doğrultusunda gündelik yaşamın her anına sızmak istenmiş, kültürel unsurlar birer birer modernleşme çatısının altında Batılılaşmaya başlamıştır.

Gökhan Gököz metninde söz konusu Batılılaşmanın en somut tezahürlerinden biri olan mimariyi incelemiştir. Ankara’nın başkent oluşu, Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul arasındaki tarihsel geçmişi de bünyesinde barındırmasından ötürü Ankara örneğini inceleyen Gököz, Ankara mimarisindeki modernleşmenin ikircikli

yapısına dikkat çekmiştir (ss. 280-283). Ankara Palas'ın iç kısımda Batı'ya özgü ısınma sistemleri, Batılı tarzda döşenmiş salonlar kullanılırken dış mimarisinde Osmanlı estetiği kullanılmıştır. Demek oluyor ki Batı gibi olma yolunda mimarideki ilk adımlarda Batı ve Osmanlı figürleri aynı potada eritmeye çalışılmış, ikili yapı bir bütün haline getirilmeye çalışılmıştır. Ardılı olan kentsel dönüşümlerde ise bu hafif geçişin yerini Batı'nın mimari hegemonyası devralmaya başlamıştır. Ancak ne Ankara Opera Binası'nın ne de evlerin Batılı tarzlarla yeniden düzenlenişi toplumsal karşılığını bulamamıştır. Ankara Opera Binası geçmişteki gibi bir çeşit burjuva kamusal alanı olma niteliğini korumuş, evlerin yeniden dekoru mimari yabancılaşmanın ötesine geçerek toplumsal yabancılaşmaya kadar ilerlemiştir.

Evin Batılılaşan dekorundan payını alan bir diğer unsur da evin adeta bir üyesi olarak görülen televizyondur. Bu nedenle Abdülkadir Gölçü, dönemin en çok izlenen dizilerinden olan Bizimkiler dizisini irdeleyerek Kemalist rejimin ilk dönemlerinde tahayyül edilen ideal vatandaşın dizide karakterize edildiğini ifade etmiştir. Öyle ki karakterler kentli, seküler bir yaşam sürer ve üstelik bu yaşam biçimini kutsallaştırırlar. Batı sanatlarına özenir, dinle ilgili bir kelime kullanmaktan dahi kaçınırlar (s. 307). Böylece dizinin benzer yaşam biçimlerini benimseyenleri "Bizimkiler" olarak görürken benimsemeyenleri bizden olmayanlar olarak etiketlediğine başka bir ifadeyle biz ve onlar ikili ayrımını kurguladığına şahit oluruz.

Kitabın bir diğer gövdesi edebiyat aracılığıyla inşa edilen kültürel iktidara odaklanmaktadır. Odak doğrultusunda Muhittin Bilge edebiyattaki insanın bilhassa 1941'de Orhan Veli, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat'ın öncülüğünde yayımlanan *Garip* kitabıyla şiirde başladığını ifade eder (s. 323). Şiirin geçmiş geleneklerinden kopuşu bu kitapla birlikte hem biçimi hem de içeriği dönüştürmüştür; bir başka deyişle modernleşmeci tavır edebiyat alanında ilk olarak şiirde izlenmiştir. Nitekim Koray Şerbetçi de metninde Tefik Fikret'in şiirleriyle kurduğu kültürel iktidarı gözler önüne serer. Şerbetçi'ye göre Tefik Fikret'in pozitivist duruşu onu karamsarlığa itmiş bu nedenle şiirlerinin ana teması Batılılaşamamanın günah keçisi konumuna sürüklediği millet ve din olmuştur (s. 338). Dini pratikler, ulus olma bilinci Fikret'in eserlerinde yerilmesine karşın Batı ve Batılı olan daima yüceltilir. Dünya'ya tıpkı Tefik Fikret gibi Batı'nın merceğinden bakma eğilimi, Pürnur Altay'a göre Mevlana'ya bakışı da etkilemiştir. Altay metninde Mevlana'nın Türkiye'de geçirdiği yaşamının ve eserlerinin ancak Batı'nın keşfinin ardından dikkate değer hale geldiğinden söz eder. Mesnevi'nin Farsçadan İngilizceye ilk çevirisi 1881'de gerçekleşmesine rağmen eserin esas ünü bu çevirinin ardından dokuz yıl sonra İngilizceden İngilizceye çevrilmesiyle gerçekleşir (s. 364). Ancak Altay bu çevirinin bir çeviriden ziyade yeniden yorumlama ve dahası adeta Amerikanlaştırma olarak değerlendirildiğini aktarır. Ne yazık ki bahsi geçen

yorumlama Mevlana'nın Batı'daki ününe kavuşmasını sağlarken, Türkiye'de de yalnızca Batı'daki ünü nedeniyle yeni bir popülerliğe kavuşturulur. Öyle ki Batı'daki bu meşhurluğun ardından edebi eserlerde Mevlana'ya sık sık yer vermeye başlanır. Kitabın edebiyatımızdaki iktidar meselesini tartışmaya açması tam da bu nedenle önemlidir. İşlenen örneklerde görüldüğü üzere, Batı'nın kültürel hegemonyası o denli yerleşmiştir ki kendi edebiyatımıza dahi bakışımız Batı'nın gözünden, Batı'nın değerleri üzerinden gerçekleşir.

Edebiyatımıza Batı'nın gözünden bakış, müziğimiz söz konusuysen de geçerlidir. Kitabın son bölümünde Şenol Durgun bu nedenle müziğin modernleştirilme çabasını sorguya açmış, bilhassa tek partili dönemin politikalar ve yasaklar aracılığıyla geleneksel müziğimizi söküp atma arzusuna dikkat çekmiştir. Üstelik siyasi yaptırımlar gündelik yaşama yansımadığından ötürü itibarsızlaştırmaya başvurulmuş; tıpkı edebiyatımız, mimarimiz, yaşam biçimimiz gibi müziğimiz de medeniyetten nasibini almamış, gerici, rasyonel olmayan Doğulu etiketleriyle anılmaya başlanmıştır (s. 386). Doğulu etiketinin arka planı ise Doğu despotizmiyle doldurulur. Batı'nın çoksesli müziği nasıl ki çoğulcu demokrasilere tekabül ediyorsa, Doğu'nun teksesli müziği tek tanrıcılık, bağnazlık, despotizmle eşleştirilir. Öte yandan bu dönemin milli müzik oluşturma gayretinin başlangıçta Anadolu köylerine uzandığını belirten Durgun, süreç içerisinde bu tutumun kaybolduğunu ve hatta safi Batı müziği temelli bir milli müzik oluşturmanın, Batı müziğinin olduğu gibi benimsetilmesinin önem kazandığını ekler. Ancak diğer alanlarda görüldüğü üzere devlet eliyle modernleşme çabası müzikte de toplumsal karşılığını bulamamış, 1940'larda çok partili siyasal hayata geçişle birlikte doğru ve rasyonel müziğin ne olduğu/olması gerektiği en azından siyasetin gündeminden uzaklaşmıştır.

Kitabın ana hedefleri arasında geç Osmanlı'dan itibaren konumunu koruyan kültürel iktidar kavramını tartışmaya açmak vardır. Ancak kitapta çizilen zamansal çerçeve hedefinin güncel meseleleri içermediğinden ötürü bunun gerçekleştirilemediğini söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle kültürel iktidar kavramının güncelliğini koruyor olduğu iddiasını kanıtlamak adına, güncel meselelerin de ele alınması kitabı zenginleştirebilirdi.

Son olarak kitabın derleme bir metin olması ve kavramın daha önce literatürde bu denli yoğun biçimde tartışılmamış olması nedeniyle her yazar kavramı yeniden tanımlamış ve açıklamıştır. Ancak bu durum metnin okunmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle her metinde yeniden kültürel iktidar kavramının tanımlanması ve teorik çerçevesinin çizilmesi, bilhassa bölümler arası akışı güçleştirmiştir. Fakat bu tutumun aynı zamanda olumlu çıktıkları da bulunur. Zira literatürün henüz

olgunlaşmamış olmasından ötürü kavramın yeniden açıklanışı literatüre önemli katkıları da beraberinde getirmiştir.

Kitaba bir bütün olarak bakıldığında ise Bilgin'in bahsi geçen düşüncesine yeniden döneriz: Doğulu olunca yerel, Batılı olunca her şey evrenseldir (s. 21). Kültürel iktidar kavramının ilk kez bu denli derinlemesine tartışıldığı kitabı özetleyen bu cümle adeta bizim modernleşme serüvenimizi ifşa eder. Bu noktada kavramla ilintili olarak işlenen konuların özenle seçilmiş olduğu aşikardır. Kültürel unsurların her birine tek tek temas edilmiş, kavramla ilişkisi ve kurgulanan Batıcı kültürel hegemonya açığa çıkartılmış, neticede kuramsal yüklerini toplumsal gerçeklikle somutlaştırarak harmanlamayı başarmıştır. Bu nedenle *Kültürel İktidar* kitabı literatürde bir boşluk doldurmuş, kendisinden önce tartışılmamış meselelerin gündeme gelmesine katkı sağlamıştır. Fakat en önemlisi kitap hem kendi içerisinde Batı'nın kutsanan unsurlarına tek tek cevap vermiş hem de yeni sorgulara kapı aralamıştır. Cevapların yanı sıra konuyla ilgili yeni sorular oluşmasına da ayrıca imkan sağlamıştır.